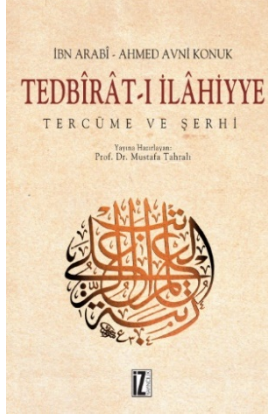

İbn-i Arabî, Ahmed Avni Konuk, Tedbîrât-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi

Mustafa Tahralı, İz Yayıncılık, 7. Baskı, İstanbul 2018, 574s.

Nuriye İnci*

Her ne vakit adl olmazsa mülk harâb olur.

---

* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Öğrencisi, ninci@ankara.edu.tr, orcid.org/0000-0002-2036-478X

İbn-i Arabî (ö.638/1240), İslam düşünce dünyasında tasavvufu felsefe, metafizik, siyaset, ahlâk gibi diğer ilimlerle buluşturarak yorumunu güncel tutmayı başaran önemli mütefekkirlerimizdendir. Onun İslam ilimlerini kendi penceresinden yorumlama yoluna giderek yazdığı eserlerinden biri de *et-Tedbîrâtü'l-İlahiyye fî Islâhı Memleketi'l-İnsâniyye*'dir. İnsan memleketinin ıslahı hakkında ilahi tedbirleri konu alan bu eser, müellifin tefekkür dünyasını tanıtmaya yardımcı bir tasavvuf klasiğidir. Onun Endülüs'ten ayrılmadan önce (yaklaşık H. 598'li yıllar) yazdığı ilk eseridir. Bu yönüyle daha sonraki dönemlerde yazacağı eserlerindeki kullandığı terminoloji ve teorilerin temeli bu eserde atılmıştır denilebilir. İbn-i Arabî tasavvufu siyaset-ahlâk ilişkisi bağlamında yorumlaması yönüyle "hikem ve tasavvuf" kategorisinde ele aldığını ifade etmektedir. Tanıtımını yaptığımız eser ise Ahmet Avni Konuk (1868-1938)'un Kasım 1922-Aralık 1925 tarihleri arasında yaptığı tercüme ve şerhin Mustafa Tahralı tarafından 1991 yılında latinize edilerek yayınlanmış halidir.¹ Osmanlı-Cumhuriyet sürecine tanıklık eden Konuk, *Mesnevî-i Şerif, Füsûsu'l-Hikem* gibi otuza yakın tasavvuf klasiğini tercüme ve şerh etmiştir. Uzun yıllar Marmara Üniversitesi Tasavvuf Tarihi Bilim Dalı öğretim üyesi olarak görev yapan Mustafa Tahralı, şair ve bestekârlığı ile de tanınmaktadır. Konuk'un 814 sayfadan oluşan bu eserini latinize ederken Avni Konuk'un kullandığı Türkçe'yi muhafaza etmeye özen göstermiştir.

İbn-i Arabî, *Tedbîrât-ı İlähiyye*'yi, "Hakîm'e ait" diye bahsettiği *Sırru'l-Esrâr* adındaki bir esere şerh niteliğinde yazdığını ifade eder. Hakîm diye bahsettiği kişinin Aristoteles olduğuna dair nakiller mevcut olsa da kendisi böyle bir bilgi vermemektedir. Söz konusu rivayetlerde Büyük İskender savaş için sefere çıkarken Aristoteles, sağlık sorunları nedeniyle kendisine eşlik edemediğinden *Sırru'l-Esrâr*'ı yazmıştır. *Sırru'l-Esrâr*, siyasetname türünde yazılan devlet yönetimi esnasında hükümdarın dikkat etmesi gereken hususları hatırlatan tavsiyeler niteliğindedir. Meşhur bir metin olduğunu ve birçok Avrupa diline tercüme edildiğini Tahralı, kitabın "Mukaddime" kısmında açıklamaktadır. Zeliha Öteleş'in, *Sırru'l-Esrâr ve Tedbîrât-ı İlähiyye*'yi karşılaştırmalı ele aldığı yüksek lisans tezinde iki esere dair benzerlikleri ahlâk ve siyaset felsefesi açısından incelemiştir. Öteleş'in de dikkat çektiği üzere *Tedbîrât*, *Sırru'l-Esrâr*'la karşılaştırmalı okunduğunda İslam medeniyetinin Helenistik mirasla

¹ Eserin literal bir tercümesi daha vardır. Selahaddin Alpay tarafından *Tasavvuf Yolu* adıyla Sümer Kitabevi'nde 1973 yılında basılmıştır.

karşılaşmasıyla doğan ilmi atmosferin bir ürünü olduğu fikri uyanmaktadır (Öteleş, s.11). Bu yönüyle İbn-i Arabî'nin eser boyunca kurduğu benzerlikleri kadim felsefi geleneklerle irtibatlandırmadan anlamaya çalışmak eksik bir yaklaşıma neden olabilir. Zira konu devlet olunca Platon, kâinattaki sular ve insan arasında kurulan ilişkide mizaç teorileri, sayılar ilmi, makro-kosmos, mikro-kosmos alegorisinin Pythagoras'a kadar dayanması göz ardı edilmemelidir. İbn-i Arabî'yi kurduğu benzeşimlerde özgün kılan yön ise bu ilimlerdeki alt yapıyı tasavvufla yeniden kavramsallaştırarak kullanmasıdır. İbn-i Arabî *Tedbîrât'ta*, *Sırru'l-Esrar*'ın bölümlerine ve başlıklarına bağlı kalmıştır. Örneğin halife çeşitleri, idareciye yakışan hal-hareketler, adalet, elçiler, insan ve hayvanların benzerlikleri, kâtipler, elçiler, vergi memurları, ordu komutanları, savaşlar, yıldızlar, tılsımlar, ebced(cıfr) değerli taşlar gibi konular *Sırru'l-Esrar*'ın içeriğinden alınmıştır (Öteleş, s.45-46). *Sırru'l-Esrar*'da birbiri ile ilgisiz gibi görünen konular bütüncül bir yapıda sunulmuş *Tedbirat*'ta da aynı yöntem üzerinden devam edilmiştir.

Eserle ilgili iki önemli güçlük dikkat çekmektedir. İlki, eserin tercümesine de yansımış İbn-i Arabî üslubundan ve dilinden kaynaklanan güçlüktür. Bu güçlüğü gidermede Konuk, *Mesnevî-i Şerîf* ve *Füsûs'a* başvurarak meselelere açıklık getirmeye çalışsa da eseri anlama zorluğu devam etmektedir. Tahralı da dildeki zorluğun giderilmesinde yapılan şerhin, tercümeden çok daha faydalı olduğu kanaatinde. Konuk, şerhinde *Tedbîrât-ı İlâhiyye*'den metinleri paragraflar halinde ele alarak altına izahatlar getirir. İbn-i Arabî'nin kullandığı remizler ve anahtar kavramlara dair açıklamalar şârih tarafından yapılmıştır. Buna rağmen eser ancak alanda çalışan veya uzman kişilerin anlayabileceği düzeydedir. İkinci güçlük ise kitabın tercüme ve şerh edildiği dönemdeki Türkçe ile günümüz Türkçesi arasındaki değişimdir. Eserin latinize edilmesi çok önemli bir ihtiyacı gidermekle birlikte daha geniş bir okuyucu kitlesinin istifadesine sunmak bakımından metnin günümüz Türkçesine aktarılması lüzumu hissedilmektedir. Tahralı, günümüzde ihmal edilen uzun seslerin imlâ ile gösterilmesine önem vermiş, kitabın sonuna geniş bir lügatçe eklemiştir. Kendisi, Konuk dönemi Türkçesinde kullandığı kelimelerin bugünkü karşılığının bulunmadığını dile getirerek "birçok mevhum ve kavramın etrafında örgüleşen bilgi ve tefekkürün ilim ve irfan hayatımızdan adeta silindiği" serzenişinde bulunmaktadır.

Eserin içeriği ve bölümleri de şu şekildedir.

Tedrîbât-ı İlähiyye tüm klasiklerde olduğu gibi müellifin esere yüklediği anlam değer dünyası hakkında okuyucusunu bilgilendirdiği **dibâce** (öz, önsöz) ile başlamaktadır. **Hamdele** ve **salvele** ile devam eden girişte eseri yazma nedeni şu cümle ile izah edilmektedir. Hocası Şeyh Ebu Muhammed el-Mürûrî, *Sırru'l-Esrâr* için İbn-i Arabî'ye, "bu müellif dünyevi memleketin idaresini göz önünde bulundurmuştur. Ben de senden kendisinde bizim saadetimiz bulunan ve bu dünyevî memlekete tekabül eden insanî memleketin siyasetini yazmanı isterim" der. Eser bu fikir üstüne bina edilmiştir. **Temhîd-i kitab**'da insanın donanımında bulunan unsurlarla devlet mekanizmasındaki unsurlar arasında misliyet her yönden kurulmaya çalışılmıştır. **Mukaddime-i kitabda** tasavvufa dair ön yargılı zümrelere hitaben yazılmış ifadeler bulunmaktadır. Müellif yirmi iki babdan oluşan bu eseri iyi niyetle okuyan her kesimden insanın istifade edebileceğini vurgular.

Eserin **birinci babı** insan, yaratılışı ve değeri hakkında âyetler ve hadislerle yapılan açıklamalarla başlamaktadır. Bedenin hükümdarı olan halifenin varlığa kavuşma süreci, varlıkların Âdem'e secde edişindeki hikmet, eşyanın sûreti ile secdenin sırrı arasındaki bağ gibi konulara yer verilmiştir. İnsandaki ruh ve güneş arasında kurulan ilişkide güneşi Allah'ın nurunun sebepler arkasından görünüşü şeklinde ifade etmesi ilgi çekicidir. **İkinci bab** ruhun mahiyeti ve hakikatiyle ilgili sûfiler ve diğer âlimlerin görüşlerini içermektedir. **Üçüncü bab**, halifeyi yaratmakla ona bir beden şehri (hazret-i cism) inşa eylemesi ve cisim şehrinin halifeye mülk olması yönü ele alınmaktadır. Cisim şehri dört unsur (ateş-hava-su-toprak) ve ustukussât denilen sıcak, soğuk, yaşlılık kuruluk ilkesine göre inşa edilmiştir. Arabî'ye göre halifenin meskeni kalbtir. Kalbin sâlih olması vücudun azalarından sadır fiillerden anlaşılacağı gibi imamın sâlih veya fâsid oluşu da devletin idaresi, raiyyetinin davranış ve fiillerinden anlaşılabilir (s.109). Dimağ ise halifenin cisim şehrindeki en üst makam kabul edilmektedir. Bu gezinti yerinde halife için bazı pencereler ve kapılar şeklinde tasvir edilen iki göz, iki kulak, burun ve ağızdan halifenin mülküne nazar ettiğini ifade eder. Bunlar için inşa edilen binayı hazîne-i hayâl diye tasvir eder. Kendisine gelen sahih muhayyileyi kabul, fasit ve bozuk olanları reddederek girişine müsaade vermez. Dimağdaki bu yeri Allah Teâlâ vezirin meskeni ilan eder ki vezirden kasıt akıldır (s.113).

Dört, beş ve altıncı bab halife-imam-hükümdar ve yönetim hakkındadır. Onun muhayyilesinde devlet yönetiminde hükümdar neyi ifade ediyorsa insandaki akıl da o görevi görmektedir. İnsanın akılı ve hevâsı arasında riyaset talebinden kaynaklanan bir savaş bulunmaktadır. Beden şehrinin yönetiminde insan ya aklın ya da hevânın hâkimiyeti altına girmektedir. Kişinin eylemlerinden hangisinin kontrolü altında olduğu anlaşılabilir (s.150). Riyâsetin on şartının ele alındığı bölümde yaratılıştan gelen özellikler akıl, bâliğ, hürriyet, erkek olma, görme ve duyma yetisi sağlıklı olmak sonradan kazanılan nitelikler ise necdet, ilim, kifâyet ve verâ diye açıklamaktadır. **Altıncı bab**, halifede bulunması gereken en önemli vasıf yani adalet ilkesi hakkındadır. “Her ne vakit adl olmazsa mülk harâb olur” diyerek ancak adaletin bulunduğu memlekette bereketin olacağını vurgular. İnsan davranışlarındaki ölçüyü adaletle izah eder. Peygamber Efendimizin ayağında naleynin birinin koştığı takdirde diğer ayağındakini çıkararak yürümesini adaletle açıklaması dikkat çekicidir. Adaleti sağlama görevi olan kadı ne acıyarak tefrite ne de vara yoğa kızarak ifrata düşmemelidir.

Yedinci bab, vezir hakkındadır. Vezir İbn-i Arabî literatüründe akıldır. Aklın mahalli dimağ bozulunca bedende ruh kalsa da aklın zail olacağını ifade eder. Arabî, vezirin ahlâkını anlatırken aslında aklın huyundan ve sıfatlarından bahsetmektedir. Ona göre zühd aklın libasıdır. Aklın doğasının doğruya ve hakka eğilimli olduğu fikrindedir. **Sekizinci bab**, firâset-i hikemiyye ve şer’iyye hakkındadır. Eserin bu babında kişilerin göz rengi, kulak, burun, ağız, diş yapılarındaki özelliklerinden hareketle onların karakterlerine dair malumat verilir ve bu bilgiyi yönetim esnasında halkı için nasıl kullanılacağı anlatılır.

Dokuzuncu bab, devlet yönetiminde ihtiyaç uyulan kâtip ve sıfatları hakkındadır. Kâtip, İbn-i Arabî düşüncesinde, nefis-i nâtıka, hazîne-i hayâldir. Hazîne-i hayâle hak düşünceler gibi bâtil olanlar da gelebilir. Bu nedenle insanın fikir kuvveti ile bunları ayrıştırması gerekmektedir. Fikir kuvveti akla tabi olursa zâkire-i mütefekkiye, vehme tabi olursa mütehayyile olur. İbn-i Arabî, kâtipin (hayâlin) iyi veya kötüsü geldiğinde iyi vasıflara sahip olanını seçmeyi öğütler. Kâtipin kalemi ise akl-ı evvel, hakikat-i insâniyyeye tekâbüle eder. Divit tabiat, mürekkebe ise anâsırdan oluşan maddedir. **A’yân-ı sabîte** ise ilmî sûretlerdir ki ilm-i ilâhi bu mâ’lûmâta tabidir. Her nefis kendi a’yân-ı sabîtesinin ve Esmâ-ı İlahî’den bir ismin gölgesidir. Kâtipin yazdığı kâğıtlar yani **kitap** ise Levh-i Mahfûz olarak açıklanır. Açıklamalarında yoğun bir şekilde sembol kullanan İbn-i Arabî, bu babda kişinin kendi iradesi ve arzusu ile gelmeyen dört çeşit havâırdan

bahseder. Bunlardan ilki Rabbânî veya Rahmânî, ikincisi melekî, üçüncüsü nefsânî ve dördüncüsü de şeytânî diye adlandırılmıştır. Vâridâtın Hakk'tan geleni "tezkîre-i Rabbânî" melekten geleni "tezkîre-i melekî", nefsten geleni "tezkîre-i nefsânî" ve iblisten geleni "tezkîre-i şeytânî" diye isimlendirip mahiyetlerine dair bilgiler verir ve kişinin bunları ayırıştırmasına dair yol gösterir.

On ve on birinci bab devlet idaresinde vergi memuru, nazırı veya vali gibi memurlarla ilgilidir. İbn-i Arabî'ye göre bu memurlar beden ülkesindeki bazı azalara işaret eder. İnsan vücudundaki azaların birbirlerine karşı üstünlükleri gibi esmanın da bazıları bazısından üstündür ve yaratılan her bir şey Esmâ-ı İlähî'nin görüntüsüdür. Azalar içerisinde ruh bütün organların reisi, imamıdır. Ruhun azaları göz, kulak, dil, burun, el gibi havâss-ı zâhire, batn, ferc, ayak gibi azalar cevârih-i bâdiye olarak ikiye ayrılır. Bunlardan hâsıl ameller memurların devlet hazinesine topladığı vergiler gibidir. Beden de tıpkı vergi memurları gibi bütün amelleri hiss-i müşterekte toplar. Hiss-i müşterek her taraftan akıp gelen nehirleri ve ırmakları birleştiren denize benzer. Bu kuvve cevârihden topladığı bilgileri **hazîne-i hayâle** gönderir. Hayâl de **kuvve-i hâfızaya** gönderir. Hâfıza kuvveti iç ve dış duylardan sahih ya da fâsîd olan manayı zabt eder. **Kuvve-i mütefekkiye** ise bunların mahiyetlerini tetkik ve tefrik eder. Tefrik anında onlar hakkında sahih hüküm verebilmek için havâss ve azaya sorar ve bâtıl ve hak arasını temyiz eder. İbn-i Arabî zihnin eylem sürecindeki duraklarını bu ifadelerle izah ederken aynı kavramsal düzeneği devlet organlarına tatbik eder. Devlet organlarının birbiriyle uyumlu ve istişare ile hareket etmeleri gerektiğini vurgular (s. 297). Bu bab İbn-i Arabî'nin ilim tasnifi ile devam eder. Ona göre *ilm-i hakikat*, enbiya ve varislerinin talim ettiği ilim diye sınıflandırılır. *İlm-i hayâl* ise felsefe ve ehl-i fennin talim ettiği ilme verdiği addır.

On iki bab düşmana gönderilen elçiler hakkındadır. Nasıl ki devlet yönetiminde bir problemi çözmek için zeki, şecâat sahibi, vefalı elçiler gönderilirse onun gibi insan da nefsin şehvetine yenik düştüğünde akıllı elçi gönderip ikna etmeye çalışmalıdır. Aklın hevâyı nasıl kontrol altına alacağı izah edilmektedir. **On üçüncü bab** ise kumandanlar ordular ve dereceleri, altı yönden gelebilecek tehlikeler anlatılmaktadır. Şeytanın altı yönün dördünden insana yaklaşacağını **alt yönün** insanın ayakları üzerinde durabilmesini sağlayan denge, **üst yönün** de tenzil-i ilahinin mahalli olduğu bu sayede yağmur, güneş gibi nimetlerle hem gıda hem de hastalıklardan muhafaza sağlandığı açıklanmaktadır. Şeytanın **sağdan** şehvet ve lezzeti hoş gösterip yaklaştığını bununla Allah'tan havf ederek baş edebileceğini vurgular. **Soldan** ise dünya hayatının elem ve

ızdırapları yönüyle yaklaşmaktadır. O zaman ye's ve ümitsizlik içine düşen kişi recâ ile karşılık vermelidir. **Ön** taraftan söz ile yaklaşmaktadır ki ona ilimle mukabele edilmesini tavsiye eder. **Arkadan** ise şüphe ve fâsid hayaller ile geleceğinden tefekkürle karşı çıkması gerektiği açıklamaları oldukça ilgi çekicidir. Devlet yönetiminde de bu dört tehlikeye karşı hazırlıklı olunmalıdır.

On dördüncü bab savaş idaresi hakkındadır. Ordunun düşmanla karşılaştığı anda tertibi nasıl olmalıdır? Halife kendini savaşta nasıl korumalıdır? Orduları sevk etmede nasıl bir yol izlemelidir? Gibi konular bu bölümde açıklanır. Halifenin savaşta bizzat savaşmaması gerektiği, ordularını savaşa sevk ederek devletin geleceği için kendini korumasını tavsiye eder. Burada kasıt, insan ülkesindeki ruhu korumaktır. Ruh korunmadığında cisim de helak olur.

On beşinci bab namazın beş vakit, rekâtların iki, üç, dört şeklinde ayrılmasındaki sırlar ve hikmetler üzerinedir. İbn-i Arabî konuyu sayılar ilmi ile izah eder. **On altıncı bab** ise senenin fasılları ve ruh için gıdaların tertibi ile ilgilidir. Nasıl ki senenin ilkbahar, yaz, sonbahar, kış mevsimlerinde vücut çeşitli gıdalar ile takviye ediliyorsa ruh için de her mevsime göre farklı gıdalar gerekmektedir. Açlığın nasıl giderileceğini ve kişinin aylarca bir şey yemese de yaşayabileceği düşüncesinde olan İbn-i Arabî, hayatın gıdalardan değil gıda zımında Allah'ın hayatı yaratması ile açıklar. Bu düşüncesinde tabîyyûnla aynı fikirde olmadığını gerekçelerini belirtir. Ona göre insan nefsinin ilkbaharda rutubet ve sıcaklıktan dolayı hareket etmek veya gezmek isteyeceğini bu durumda nefsin tabiata değil vezir olan akla emanet edilmesi gerektiğini açıklar. Yaz ayı sıcaklıktan dolayı kişinin ihtiyarlık hali hakkında, sonbahar ise ölümünün şirk veya tevhid üzere mi olacağına dair tefekkür mevsimidir. Kış ise berzah hayatına teşbih edilmektedir.

On yedinci bab, içinde beş bab daha barındırmaktadır. Bu bölüm eserin diğer bablardaki konularından farklılık gösterir. Konusu daha çok seyr ü sülûka giren müridin halleri hakkındadır. Sülûkun dereceleri hükümdarın hazinelerinde bulunan değerli taşlarla izah edilmektedir. İnsan vücudunda bu taşlara karşılık gelebilecek şeyler bulunduğu anlatılır. Örneğin “hacer-i beht” denilen siyah taşın kalpteki siyah noktaya karşılık geldiği bunun zikirle görüneceği veya zümrüt taşının yeşil renkte, kuvve-i müzekkire ve latife-i sır anlamına geldiği gibi izahlar dikkat çekicidir. Bölüm sülûk ve halvette dikkat edilmesi gereken hususlarla devam eder. **Yirminci bab** veli ve nebiyi cemedan makamı ve aralarındaki farkı anlatır. Sema’ (dinleme) ve sema (dönme), vecd hali, şatahat ifadeleri ve sâlikin hallerinden bahsedilmektedir. **Yirmi ikinci babın** başında İbn-i Arabî’nin müritlere vasiyeti bulunur. Daha sonra da namaz, yemek içmek, kesb ve tevekkül, sohbet, mescitlerde say etmek gibi adâb konuları ele alınmış eser havâtır konusu ile son bulmuştur.